

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΕΠΙΔΟΣΗ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ

4.1 Εισαγωγή

Οι ανισότητες στην κατανομή εκπαιδευτικών ευκαιριών, ιδιαίτερα ως προς τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά, διερευνούνται συστηματικά εδώ και μερικές δεκαετίες. Τα θέματα των δυο διεθνών συσκέψεων που οργάνωσε ο ΟΟΣΑ, το 1961 στο Kungälv της Σουηδίας και το 1975 στο Παρίσι, και όπου οι εισηγήσεις και οι συζητήσεις απηχούσαν κάθε φορά το επίπεδο των αναζητήσεων στον τομέα της ανάλυσης των εκπαιδευτικών ευκαιριών, εκφράζουν παραστατικά την εξέλιξη του προβληματισμού στο διάστημα που μεσολάβησε : τη διερεύνηση των προσδιοριστικών παραγόντων της πνευματικής ικανότητας διαδέχτηκε η αναγνώριση των κοινωνικά προσδιορισμένων ανισοτήτων και η αντιμετώπιση των προεκτάσεων αυτής της πραγματικότητας στον τομέα της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Οι μελέτες όμως που αφορούν τη γεωγραφική διάσταση των ανισοτήτων στον ευρωπαϊκό χώρο είναι σχετικά λίγες, ενώ πολλαπλασιάζονται για τις χώρες της Αφρικής. Το σημαντικό ύψος των διαφορών που παρουσιάζονται στην Ελλάδα από τη μια περιοχή στην άλλη, ως προς ορισμένα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά, έχει επισημανθεί σε συγκριτικές μελέτες διεθνών οργανισμών.

Η κοινωνική δυσαρέσκεια που απορρέει από τη μη ικανοποίηση της ζήτησης για εκπαίδευση, οδήγησε σ' ένα γενικευμένο αίτημα για εξίσωση των εκπαιδευτικών ευκαιριών. Η μελέτη για τον εντοπισμό των ανισοτήτων οδήγησε σε ανακαλύψεις που ανέτρεψαν τις κυρίαρχες αντιλήψεις για το ρόλο του σχολείου μέσα στην κοινωνία.

Πολυάριθμες έρευνες οδήγησαν σε ορισμένα συμπεράσματα, που συνοψίζονται στα ακόλουθα :

- η άνιση επίδοση στο σχολείο δεν οφείλεται στις ατομικές διαφορές ικανοτήτων, αλλά στην κοινωνική προέλευση των ατόμων

- η κοινωνικά καθορισμένη άνιση επίδοση στο σχολείο επιβιώνει και μετά την άρση των οικονομικών και κοινωνικών εμποδίων (προσφορά κτιρίων, δασκάλων και γενικά "δωρεάν παιδείας")
- η αξιολογική κλίμακα του σχολείου, που με μεθόδους κοινωνικά ουδέτερες (διαγωνισμούς, εξετάσεις) κατατάσσει τους καλούς και τους κακούς μαθητές, αναπαράγει με εντυπωσιακή ακρίβεια την ταξική διαστρωμάτωση της κοινωνίας

Φαίνεται ότι οι μαθητές είναι άριστοι, μέτριοι και κακοί και οι κατηγορίες αυτές σε όλες τις χώρες αντιστοιχούν, με μεγάλη στατιστική αυστηρότητα, στις κοινωνικές τάξεις από όπου προέρχονται : κακοί μαθητές είναι τα παιδιά των αγροτών και των εργατών, μέτριοι τα παιδιά ορισμένων μικροαστικών κατηγοριών και μεσαίων στρωμάτων, καλοί και άριστοι τα παιδιά των ανώτερων στρωμάτων.

Το κοινωνιολογικό συμπέρασμα, που αποδεικνύεται συστηματικά και συνεχώς τα τελευταία είκοσι χρόνια, και λέγει ότι η σχολική επίδοση καθορίζεται πριν απ' όλα από την κοινωνική προέλευση, μοιάζει απίστευτο. Άλλωστε, αντιμετωπίστηκε πολλές φορές από τους ίδιους τους μελετητές σαν απίστευτο και στην προσπάθεια αναίρεσης ή επαλήθευσής του οφείλονται και οι σωρευμένες αποδείξεις για την ορθότητά του. Αντιφάσκει με την κοινή λογική που βλέπει την άνιση επίδοση σαν αυτονόητη και φυσική συνέπεια των ατομικών διαφορών. Η άνιση επίδοση αντιμετωπίζεται, από τότε που υπάρχει το σχολείο ως κοινωνικός θεσμός, σαν προβλεπτή, φυσική και αναπότρεπτη απόρροια των διαφορετικών ικανοτήτων για μόρφωση με τις οποίες γεννιέται το κάθε άτομο. Αυταπόδεικτη αλήθεια, ριζωμένη βαθιά στα μυαλά των ανθρώπων σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, στηριγμένη στην κοινή λογική, που στην αναμφισβήτητη ύπαρξη των άπειρων σε κάθε άτομο βιολογικών και ψυχολογικών διαφορών στηρίζει την αυτονόητη διαπίστωση ότι άλλοι "παίρνουν τα γράμματα" και άλλοι όχι, άλλοι γεννιούνται με κλίση προς τη μόρφωση και άλλοι όχι. Η ικανότητα ή η κλίση για τα γράμματα αντιμετωπίζεται μ' αυτόν τον τρόπο σαν "δώρο" της μοίρας.

4.2 Η κοινωνική ανισότητα στην εκπαίδευση

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου και ο οικονομικά χρηστικός στόχος της θα ανοίξουν το δρόμο για πολυαριθμότερες, εκτεταμένες και μακρόχρονες έρευνες με στόχο να διαπιστωθεί εάν και με ποιους το σχολείο προσφέρει ή όχι ίσες ευκαιρίες σε όλους τους μαθητές. Κλασικές ανάμεσα στις έρευνες αυτές και πολυσυζητημένες στη διεθνή βιβλιογραφία είναι η λεγόμενη "Έκθεση" του James Coleman (1966), η μελέτη με τον τίτλο "Ανισότητα" του Christopher Jenks (1973) και η έρευνα των Peter Blau και Otis Duncan (1967) για την κοινωνική κινητικότητα στις ΗΠΑ.

Ο James Coleman και οι συνεργάτες του συνέλεξαν και επεξεργάστηκαν πολύ μεγάλο αριθμό δεδομένων. Μελέτησαν στατιστικά 4000 σχολεία σε ολόκληρη τη χώρα και συνέλεξαν δεδομένα με ερωτηματολόγια από περίπου 645000 μαθητές. Τα στοιχεία που συνέλεξαν για τα σχολεία αφορούσαν το είδος του σχολείου, τη χωρητικότητα και την ποιότητα των κτιρίων, τον τεχνικό εξοπλισμό και τα οπτικοακουστικά μέσα που διέθετε το κάθε σχολείο, επίσης τον αριθμό των διδασκόντων κατά σχολείο, τα πτυχία και την ειδίκευσή τους και τέλος τις δημόσιες δαπάνες πάλι κατά σχολείο. Τα στοιχεία που συνέλεξαν για τους μαθητές αφορούσαν τη σχολική τους επίδοση, την κοινωνική και οικονομική οικογενειακή τους προέλευση, το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, τις προσδοκίες των μαθητών για το σχολικό μέλλον και τη διάθεσή τους να παραμείνουν ή όχι στο σχολείο μετά το τέλος της υποχρεωτικής φοίτησης.

Η "Έκθεση" του James Coleman και κυρίως τα πολυσυζητημένα συμπεράσματά της, σύμφωνα με τα οποία η άνιση κρατική προσφορά σε εκπαιδευτικά αγαθά σε φαίνεται να επιδρά καθοριστικά στην άνιση σχολική επίδοση των μαθητών, ενώ αντίθετα η οικογενειακή προέλευση και το μορφωτικό περιβάλλον εμφανίζονται ως παράγοντες που σχετίζονται πολύ στενότερα με τη σχολική επίδοση, οδήγησαν σε γνωστικές κατακτήσεις :

- Η ισότητα στην εκπαίδευση δεν μπορεί να επιτευχθεί με διορθωτικές παρεμβάσεις σε ένα μόνο θεσμικό σημείο.

- Έστρεψαν την προσοχή των μελετητών σ' εκείνα τα γενεσιουργά αίτια της ανισότητας, που βρίσκονται πέρα από την ίση προσφορά των ίδιων εκπαιδευτικών ευκαιριών.
- Αμφισβητήθηκε ο όρος "ισότητα ευκαιριών". Ισότητα ευκαιριών σημαίνει τυπική ισότητα : προσφορά ίσων δυνατοτήτων σε μέλη των διάφορων κοινωνικών ομάδων, που είναι πολύ άνισα προετοιμασμένα από το οικογενειακό τους περιβάλλον για να εκμεταλλευτούν τις προσφερόμενες ευκαιρίες.
- Διαπιστώθηκε ότι ουσιαστικές αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα δεν μπορούν να γίνουν, όταν διορθώνονται μόνο οι εξωτερικές και φανερές ελλείψεις των σχολείων, όπως είναι ο ανεπαρκής αριθμός αιθουσών ή των διδασκόντων.

Η "**Ανισότητα**" του Christopher Jenks (1973) δεν είναι πρωτότυπη έρευνα, αλλά περίπλοκη επεξεργασία πλήθους δεδομένων από πολυάριθμες έρευνες, που είχαν δημοσιευτεί ως το 1970, για την εκπαίδευση και την κοινωνική ανισότητα στις ΗΠΑ.

Τα κυριότερα συμπεράσματα της ανισότητας είναι τα ακόλουθα :

- Η ανισότητα στον καταμερισμό των κρατικών δαπανών για την εκπαίδευση των πολιτών δεν εξηγεί τη διαφορετική σχολική επίδοση των ατόμων. Η αύξηση των δαπανών δε θα μειώσει τις διαφορές στη σχολική επίδοση.
- Το σχολείο δρα ελάχιστα στην ανάπτυξη γνωστικών δεξιοτήτων που καθορίζουν τη σχολική επιτυχία, εκτός από το δημοτικό σχολείο που επιδρά αρκετά και κυρίως σε μαθητές από φτωχούς γονείς.
- Η οικονομική κατάσταση της οικογένειας δεν επηρεάζει την επιτυχία στις δοκιμασίες νοημοσύνης.
- Οι δοκιμασίες νοημοσύνης, ως κριτήριο της σχολικής επίδοσης, ευνοούν τους μαθητές από μέσα και ανώτερα κοινωνικά στρώματα.
- Οι γνωστικές ικανότητες επηρεάζουν την πιθανότητα πετυχημένης σχολικής καριέρας.
- Η οικονομική κατάσταση της οικογένειας επηρεάζει τη διάρκεια των σπουδών, άρα τις πιθανότητες απόκτησης διπλωμάτων με υψηλή οικονομική απόδοση.

- Η διάρκεια των σπουδών επηρεάζει την επαγγελματική επιτυχία.
- Η επαγγελματική επιτυχία εξαρτάται ως προς το μισό από την οικογενειακή προέλευση, την επίδοση στις δοκιμασίες νοημοσύνης και τα πτυχία. Το άλλο μισό της πιθανότητας για επαγγελματική επιτυχία μένει στατιστικά ανεξήγητο και θα πρέπει να οφείλεται στην "τύχη".
- Η οικονομική επιτυχία δεν εξηγείται επαρκώς από την οικογενειακή προέλευση, ούτε από την επίδοση στο σχολείο, ούτε από την επαγγελματική επιτυχία. Ένα μέρος της διαφοράς των εισοδημάτων θα πρέπει να οφείλεται στην "τύχη".

Στις κοινωνίες όπου γενικεύεται το σχολείο, όπου η είσοδος στην αγορά της εργασίας δε γίνεται πια με τη μαθητεία στη δουλειά, αλλά περνάει για όλους ανεξαιρέτως από κάποιου είδους θεσμοθετημένη εκπαίδευση, και όπου η γενίκευση της εκπαίδευσης στηρίζεται στις αρχές της αξιοκρατίας, που επιβάλλουν τη δωρεάν φοίτηση και την προσφορά ίσων ευκαιριών, διαπιστώθηκε ότι η σχολική αποτυχία δεν είναι πρόβλημα της ψυχολογίας.

Οι πολυάριθμες έρευνες σε όλες τις βιομηχανικές δυτικές χώρες διαπιστώνουν το ίδιο φαινόμενο : η κοινωνική προέλευση ενός ατόμου αποτελεί τον κατεξοχήν παράγοντα που αποφασίζει για την εκπαιδευτική του εξέλιξη. Το φαινόμενο δε διαπιστώθηκε εύκολα ούτε γρήγορα, κυρίως επειδή αρχικά η προσοχή των ερευνητών ήταν στραμμένη στις ατομικές διαφορές των ικανοτήτων, καθώς προκαθόριζε τον προβληματισμό τους η εκ των προτέρων πίστη στην ατομική έφεση για γράμματα σαν το κύριο αίτιο της σχολικής επίδοσης. Κάθε φορά ωστόσο που δίπλα σε κάθε μια από τις μεταβλητές της σχολικής επίδοσης, όπως η καθυστέρηση στην κανονική φοίτηση, η βαθμολογία, η επιτυχία σε διαγωνίσματα ή εξετάσεις, έμπαινε και μπαίνει η κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκει η οικογένεια των μαθητών, οι στατιστικοί πίνακες αποχτούσαν και αποχτούν εντυπωσιακή εικόνα εξελικτικής αναλογίας με την ιεραρχική κλίμακα των κοινωνικών κατηγοριών.

4.3 Κοινωνική τάξη και γλωσσική ανάπτυξη

Κοινωνικοπολιτικοί παράγοντες μπορούν να επηρεάσουν θετικά ή αρνητικά το επίπεδο της σχολικής επίδοσης. Είναι φανερό ότι μέσα στην ίδια κοινωνία, παιδιά που ανήκουν σε ακραίες κοινωνικές ομάδες εκτίθενται από μικρά σε διαφορετικά και καθορισμένα πρότυπα μάθησης πολύ πριν αρχίσει η επίσημη εκπαίδευσή τους. Τα πρότυπα αυτά ενισχύονται όλο και περισσότερο καθώς αναπτύσσεται το παιδί. Όταν όμως αναρωτιέται κανείς μέσα από ποια διεργασία το παιδί, καθώς μεγαλώνει, εσωτερικεύει και ανασυνθέτει τις διάφορες επιδράσεις του περιβάλλοντος, η απάντηση δεν είναι πια φανερή. Φαίνεται ότι οι κοινωνικές συνθήκες, που καθορίζουν τη διαφοροποιημένη μάθηση και το διαφορετικό προσανατολισμό, είναι τόσο περίπλοκες και αλληλεξαρτημένες, ώστε, όταν ρωτάει κανείς ποιος είναι ο ποιος σημαντικός παράγοντας, είναι σαν να ρωτάει από ποια άκρη μπορεί να ξετυλίξει ένα μπερδεμένο κουβάρι.

Έχει προταθεί η άποψη ότι οι μορφές του προφορικού λόγου, κατά τη διαδικασία εκμάθησής τους, παράγουν, ενισχύουν και γενικεύουν συγκεκριμένους τύπους σχέσεων με το περιβάλλον, δημιουργώντας έτσι ειδικές διαστάσεις σημασιών. Ο λόγος τονίζει ποιο στοιχείο είναι (συναισθηματικά, γνωστικά και κοινωνικά) σημαντικό και οι εμπειρίες αναπλάθονται από τα στοιχεία που ο ίδιος ο λόγος κάνει σημαντικά. Ορισμένες γλωσσικές μορφές είναι υπεύθυνες για την απόκτηση ή την απώλεια από τον ομιλητή γνωστικών και κοινωνικών δεξιοτήτων, που αποτελούν προϋπόθεση για την εκπαιδευτική και επαγγελματική του επιτυχία. Γλωσσικές (όχι διαλεκτικές) διαφορές παρατηρούνται σε κάθε φυσιολογικό κοινωνικό περιβάλλον και μπορεί να ξεχωρίσει κανείς τις κοινωνικές ομάδες ανάλογα με τις μορφές της γλώσσας που χρησιμοποιούν. Η διαφορά είναι πιο έντονη, όταν το χάσμα ανάμεσα στα κοινωνικοοικονομικά επίπεδα είναι πολύ μεγάλο. Έγιναν πολλές μελέτες (E. Davis, 1971) με παιδιά, οι οποίες στόχο τους είχαν να μετρήσουν αυτή τη διαφορά. Σε μια μελέτη ο ερευνητής (L. Hurrel, 1969) δε βρήκε σημαντικές διαφορές στον προφορικό και το γραπτό λόγο, βρήκε όμως μια μικρή αλλά στατιστικά σημαντική συνάφεια ανάμεσα στον αριθμό των δευτερευουσών προτάσεων και στο επάγγελμα του πατέρα. Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η δουλειά του J. Nisbet (1973), που μελέτησε την

επίδραση του αριθμού των μελών της οικογένειας πάνω στο Δείκτη Νοημοσύνης, σε ένα δείγμα 5000 παιδιών στο Aberdeen. Ένα από τα συμπεράσματά του ήταν ότι το περιβάλλον μιας πολυμελούς οικογένειας αποτελεί ανασταλτικό στοιχείο στην εξέλιξη της ομιλίας και ότι αυτή η λεκτική καθυστέρηση επηρεάζει τη γενικότερη νοητική εξέλιξη. Αυτό σημαίνει ότι μέρος της αρνητικής συσχέτισης ανάμεσα στο μέγεθος της οικογένειας και το δείκτη νοημοσύνης θα πρέπει να αποδοθεί στην ανασταλτική επίδραση του περιβάλλοντος πάνω στη γλωσσική ικανότητα. Αργότερα, σε μια άλλη μελέτη, οι E. Scott και J. Nisbet βρήκαν ότι η αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στον αριθμό των αδερφών και στο δείκτη νοημοσύνης ήταν χαμηλότερη στις μη λεκτικές δοκιμασίες (test) απ' ό,τι στις λεκτικές δοκιμασίες, πράγμα που επιβεβαιώνει ότι οι παραπάνω περιβαλλοντικές επιδράσεις μπορεί να εξακολουθούν να επηρεάζουν την απόδοση σ' αυτές τις δοκιμασίες ακόμα και στην ενήλικη ζωή. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι όσο πιο χαμηλή είναι η κοινωνικοοικονομική τάξη τόσο πολυμελέστερη είναι η οικογένεια.

Όλες οι μελέτες πάνω στη γλώσσα δείχνουν ότι το επίπεδο της γλωσσικής ικανότητας μπορεί να είναι ανεξάρτητο από το νοητικό δυναμικό και οπωσδήποτε ανεξάρτητο από τη μετρημένη με δοκιμασίες μη λεκτική νοημοσύνη, και ότι το διαφορετικό περιβάλλον επηρεάζει διάφορες πλευρές της δομής της γλώσσας και του λεξιλογίου. Είναι φανερό ότι η γλωσσική επίδοση αποτελεί το θεμέλιο της εκπαιδευτικής επιτυχίας.

4.4 Οι εκπαιδευτικές ανισότητες και το Ελληνικό Σχολείο

Για το θέμα της εκπαιδευτικής ανισότητας, κατά την κοινωνική καταγωγή των μαθητών στην ελληνική κοινωνία, δεν υπάρχουν σχεδόν καθόλου στοιχεία. Οι εκδόσεις της ΕΣΥΕ, που δημοσιεύουν τακτικά τον τόμο "Παιδεία", με πλήρη στοιχεία για το σύνολο του μαθητικού και φοιτητικού πληθυσμού της χώρας, έχουν ελλείψεις. Για τους μαθητές των νηπιαγωγείων, δημοτικών, γυμνασίων και λυκείων δημοσιεύονται όλα τα στοιχεία που αφορούν τους μαθητές κατά γεωγραφική περιοχή, ηλικία, φύλο και εξέλιξη καθώς και στοιχεία για τους διδάσκοντες και τα κτίρια. Δε δημοσιεύονται στοιχεία που αφορούν την επίδοση (βαθμολογία) ούτε στοιχεία που αφορούν

την κοινωνική προέλευση των μαθητών, το επάγγελμα των γονέων τους και το μορφωτικό επίπεδο της οικογένειάς τους. Έτσι, στους εθνικούς πίνακες για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση δεν είναι δυνατό να διαβαστεί η κοινωνική ανισότητα στο σχολείο.

Ελάχιστες μεμονωμένες μελέτες, που στηρίζονται σε μικρές έρευνες, γιατί έχουν γίνει η καθεμιά από ένα άτομο, δείχνουν ότι στην Ελλάδα η κοινωνική προέλευση, όπως παντού αλλού, καθορίζει την επιτυχία στο σχολείο και τις πιθανότητες σπουδών.

Μία από τις έρευνες αυτές έχει γίνει από τον Παναγιώτη Παπακωνσταντίνου (1981) και αφορά τη σχέση κοινωνικής προέλευσης και σχολικής επιτυχίας. Η έρευνα έγινε με έγκυρη στατιστική δειγματοληψία σε 676 μαθητές Αττικής, δείγμα κοινωνικά αντιπροσωπευτικό της περιοχής αυτής, και τα στοιχεία συγκεντρώθηκαν με ερωτηματολόγιο. Για το δημοτικό σχολείο η έρευνα αποδείχνει ότι υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στην κοινωνικοεπαγγελματική θέση του πατέρα και τη σχολική επιτυχία στη ΣΤ' τάξη του δημοτικού.

Το 62% του συνόλου είναι "άριστοι" και "καλοί", εμφανίζουν όμως κατά την κοινωνική προέλευσή τους άνιση επίδοση. Οι μαθητές παιδιά επιστημόνων, διοικητικών στελεχών και υπαλλήλων γραφείων είναι άριστοι και καλοί στη συντριπτική πλειοψηφία (94%), ενώ οι μαθητές παιδιά εργατών είναι πολύ λιγότεροι (47%) . Ανάλογα είναι τα αποτελέσματα που εμφανίζουν τη σχολική επιτυχία σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα. Οι μαθητές με πατέρα πτυχιούχο ανώτερης ή ανώτατης σχολής είναι "άριστοι" και "καλοί" σε ποσοστό 90%, ενώ οι μαθητές με πατέρα κάτοχο απολυτηρίου δημοτικού σε ποσοστό 50% και με πατέρα δίχως απολυτήριο δημοτικού σε ποσοστό 41%.

Άλλα στοιχεία υπάρχουν από τη έρευνα του Θεόδωρου Μυλωνά (1982), ο οποίος μελέτησε την ανισότητα όχι κατά κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες, αλλά κατά γεωγραφικές περιοχές. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι μαθητές των πιο αδικημένων περιοχών έχουν πολύ χαμηλότερη βαθμολογία στο απολυτήριο του δημοτικού. Όπως δείχνουν οι εκπαιδευτικοί χάρτες κατά νομό που έφτιαξε η Μαρία Ηλιού (1976), οι κάτοικοι των νομών έχουν πολύ διαφορετικά ποσοστά συμμετοχής στην εκπαίδευση, με πιο ευνοημένους τους κατοίκους της Αττικής και λιγότερο απ' όλους τους κατοίκους της Θράκης.